

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Folklor muzyczny na łamach "Zarania Śląskiego"

Author: Helena Danel-Bobrzyk

Citation style: Danel-Bobrzyk Helena. (2010). Folklor muzyczny na łamach "Zarania Śląskiego". W: W. Korzeniowska, U. Szuścik, A. Murzyn (red.), "Przemiany kulturowo-oświatowe i społeczne na pograniczu : studia, materiały i szkice - w 100-lecie "Zarania Śląskiego"" (S. 191-198). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

HELENA DANIEL-BOBRZYK

Folklor muzyczny na łamach „Zarania Śląskiego”

„Zaranie Śląskie” jest jednym z licznych czasopism kulturalnych ukazujących się na Śląsku. Wydawano je w latach 1907—1912, 1929—1939 i 1945—1948, wznowiono w 1957 roku. Od tego czasu wychodzi jako kwartalnik Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach. Pierwotnie periodyk ten zajmował się sprawami kultury i literatury. Mocno była akcentowana w nim również tematyka folklorystyczna. Początkowo zasięgiem swym „Zaranie” obejmowało Śląsk Cieszyński, a następnie również Górny Śląsk. Jako pismo regionalne o ambicjach literackich i naukowych należało do najstarszych w Polsce periodyków tego rodzaju (na co wskazuje m.in. Ludwik Brożek). Jego cechą był szeroki profil poruszanej w nim problematyki. Na łamach tego pisma poza materiałami źródłowymi zamieszczano również artykuły autorów odgrywających ważną rolę w dziejach polskiej kultury i nauki na Śląsku.

W dwóch pierwszych okresach: 1907—1912 i 1929—1939 ukazywania się pism sporo miejsca na jego łamach zajmowała folklorystyka, stanowiąc ponad 40% publikacji. Wśród materiałów i opracowań uprzywilejowane miejsce zajmowały pieśni ludowe.

Poruszane w „Zaraniu Śląskim” zagadnienia folkloru muzycznego obejmują: poezję ludową zawartą w pieśniach, w jej chóralnych opracowaniach oraz tańcach, które często podawane są z tekstami, widowiska folklorystyczne o tematyce obrzędowej, opracowania historyczne i problemowe związane z folklorem muzycznym oraz recenzje śpiewników.

Zbieracze

Pieśni ludowe stanowią pokazną część materiałów folklorystycznych publikowanych na łamach „Zarania Śląskiego”. Najliczniej wśród nich reprezentowany był Śląsk Cieszyński. Niemalą rolę odegrała tu dobra organizacja zbieractwa, propagowana dużo wcześniej przez „Tygodnik Cieszyński” (1848—1851), a później przez „Gwiazdę Cieszyńską” (1851—1939). Oprócz materiałów śląskich zamieszczano w nich również pozycje folkloru ogólnopolskiego, a także obcego.

Materiały pieśniowe do redakcji „Zarania” dostarczali głównie nauczyciele, którzy pod względem muzycznym byli do tej pracy przygotowani, gdyż w ówczesnym Seminarium Nauczycielskim w Cieszynie nauka śpiewu i muzyki stała na stosunkowo wysokim poziomie.

Jednym z najstarszych zbieraczy był działacz i folklorysta cieszyński Andrzej Ciniąła. Jedna jego pieśń ze zbioru *Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna* została zamieszczona w „Zaraniu”. Współczesny mu nauczyciel i organista w Zabrzegu Józef Londzin opublikował na łamach „Zarania” (w pierwszym okresie jego ukazywania się) 16 pieśni i 2 tańce. Przedstawicielami Górnego Śląska, z których zbiorów zamieszczono w „Zaraniu” w latach 1907—1939 18 pieśni, byli górnicy Łukasz Wallis i Feliks Musialik.

W „Zaraniu” zamieszczono 20 pieśni z materiałów pedagoga Seminarium Nauczycielskiego w Cieszynie Andrzeja Hławiczki, z dołączonymi opracowaniami chóralnymi (Andrzej Hławiczka był w redakcji „Zarania”, w pierwszym okresie istnienia pisma, odpowiedzialny za stronę muzyczną).

Wśród działaczy Śląska Cieszyńskiego związanych z „Zaraniem” znalazł się inicjator i wydawca pisma oraz jego pierwszy redaktor Ernest Farnik, który na jego łamach umieścił jedną pieśń. W skład kolegium redakcyjnego (po tragicznej śmierci Andrzeja Hławiczki) wszedł Jerzy Hadyna. Z jego zbiorów 3 pieśni i 5 tańców znalazło się w zeszytach „Zarania”. Najwięcej pieśni (aż 21) opublikował w „Zaraniu” były kierownik szkoły w Golezowie, zbieracz, organizator życia muzycznego Paweł Pustówka. Najmłodszym zbieraczem materiałów dla „Zarania”, posiadającym najobszerniejsze zbiory z terenu Śląska Cieszyńskiego, był Jan Tacina, chociaż tylko 3 pieśni z jego zbiorów znalazły się w piśmie w latach 1929—1939.

Do grona zbieraczy folkloru i współpracowników „Zarania” należeli także: Paweł Bocek (4 pieśni), Emeryk Chroboczek (10 pieśni i 4 tańce), Franciszek Francus (3 pieśni), Paulina Gryczówna (2 pieśni), Wiktor Kiswa (3 pieśni), Jan Szczepan Kopeć (jedna pieśń), Andrzej Kozieł (jedna pieśń), Paweł Marek (4 pieśni i 10 melodii tworzących cykl „Kolęda”), ks. Henryk Matuszyński (4 pieśni), Jan Morcinek (8 pieśni), Aleksander Popek (2 pieśni), Jan Stec (5 pieśni), Paweł Zawada (jeden taniec), ks. Oskar Zawisza (6 pieśni), Jan Zien-

tek (2 pieśni), Rudolf Zubek (jeden taniec). Kilka utworów zamieszczono bez podania nazwiska zbieracza.

Łącznie w pierwszym okresie istnienia pisma wydrukowano 109 śląskich pieśni ludowych (w tym pieśni weselne i kolędowe) i 7 tańców. Natomiast w drugim okresie ukazywania się „Zarania” zamieszczono 39 pieśni i 7 tańców oraz 25 pieśni ogłoszonych przez: Rudolfa Szotkowskiego — związanych z obrzędami dożynkowymi, Juliana Pulikowskiego — pochodzących z zapisu skoczowskiego nauczyciela Leopolda Sajenza (Zająca) z roku 1819, a odnalezionych w Wiedniu, Stanisława Pigionia — zanotowanych przez Władysława Wężyka w okolicach Mikołowa, Tadeusza Prejznera — sięgających do źródeł Józefa Lompy. Z rękopisu Józefa Lompy, zatytułowanego *Rozmaitości Śląskie* z lat 1843 i 1844 w „Zaraniu” zamieszczono 9 pieśni, poprzedzonych wstępem Tadeusza Prejznera. W rocznikach powojennych „Zarania” ogłoszono 9 pieśni zebranych przez Jana Brodę.

Cenną inicjatywą wydawców „Zarania Śląskiego” było opublikowanie pieśni z lat 1907—1912 w osobnych zeszytach, ukazujących się jako dodatek do prenumeraty. Wydrukowano 4 takie zeszyty pod wspólnym tytułem *Pieśni ludu polskiego na Śląsku*. Pierwszy tom obejmuje 3 zeszyty wydane w latach 1908, 1909 i 1910, natomiast tom drugi ma tylko jeden zeszyt opublikowany w 1911/1912 roku. W zeszytach tych przedrukowane zostały przede wszystkim pieśni z „Zarania Śląskiego”. Większość tych pieśni opracowana jest również na chór męski i mieszany.

Tematyka

Tematyka opublikowanych w „Zaraniu Śląskim” pieśni ludowych jest rozległa. Materiał pieśniowy mieści się w trzech działach tradycyjnego podziału — według Jana Sadownika — na pieśni obrzędowe, powszechne i zawodowe. Najliczniejszą grupę stanowią pieśni powszechne, a wśród nich utwory miłosne i refleksyjne z kilkoma pieśniami balladowymi, dalej — pieśni o charakterze obrzędowym z przewagą pieśni weselnych, natomiast najmniejsza grupa obejmuje pieśni zawodowe.

W grupie pieśni obrzędowych dominują te związane z obrzędami weselnymi. Są wśród nich pieśni z zapisem nutowym i sporo tekstów pieśni bez melodii, umieszczonych w widowiskach folklorystycznych, przedstawiających fragmenty obrzędów weselnych. Autorami przekazów są: Stanisław Ligoń, Aleksander Kubiczek, Jerzy Probosz, Stanisław Wallis. W grupie dorocznych pieśni obrzędowych znalazły się pozycje związane z cyklem świąt Bożego Narodzenia, dożynkami oraz pieśni na powitanie wiosny.

Mała liczba pieśni zawodowych wynika z braku zainteresowania tą tematyką ówczesnych zbieraczy. Ograniczali się oni głównie do pieśni miłosnych, uważając je za charakterystyczne dla samorodnej twórczości ludowej.

Wśród pieśni refleksyjnych przeważają te zaczerpnięte z życia, przepojone nieraz głęboką emocją, czasem zawierające różne rady życiowe. Nieobce są im elementy komizmu i groteski.

Pozostałe pieśni powszechne wypełnia tematyka komiczna, społeczno-klasowa, rodzinna, zalotna. W tej grupie znalazły się również pieśni balladowe, sieroce, pijackie oraz jedna pieśń wielkopostna, zanotowana przez Józefa Londzina, a także jedna, bardzo krótka, jednozwrotkowa, żartobliwa Kołysanka.

Utwory zamieszczane na łamach „Zarania Śląskiego” prezentują tylko część bogatej tematyki ludowej. Brak wśród nich było pieśni patriotycznych, społecznych, historycznych, zawodowych, a w ich ramach znanych już wówczas pieśni górniczych. Przypuszczać należy, iż przy wyborze pieśni kierowano się raczej względami popularyzatorskimi, upowszechnieniowymi.

Charakterystyka melodii

Publikowane w „Zaraniu” pieśni reprezentują zróżnicowany materiał muzyczny. Pod względem tonalnym przytłaczająca większość pieśni zapisana jest w trybie durowym. Resztę uzupełniają zapisy w harmonicznym odmianie trybu molowego, skale modalne (eolska, miksolodyjska, dorycka) oraz melodie zanotowane w skalach mieszanych. Najczęściej używany jest rozłożony akord dominantowy i toniczny, wpływający na stabilność funkcyjną. Pieśni te cechuje melodyjność i przejrzystość rytmiczna. Najpopularniejszą formą jest pieśń dwuczęściowa, składająca się z poprzednika i następnika, które rozdziela półkadencja, a kończy kadencja doskonała. W zdecydowanej większości są to pieśni wielozwrotkowe i ściśle sylabiczne, gdzie każdy dźwięk odpowiada jednej zgłosce tekstu.

Rytmika omawianych pieśni jest prosta i przejrzysta, a metrum — różnorodne. Zdecydowaną przewagę ma takt trójmiarowy. W dalszej kolejności występują takty 2/4, C/4/4/, 3/8, 4/8, 6/8 oraz pieśni ze zmieniającym się metrum. O wesołym charakterze pieśni (w trybie durowym) decyduje częste pojawianie się wartości ósemkowych.

Cały materiał pieśniowy mieści się w schematach rytmiczno-metrycznych taktów parzystych i nieparzystych oraz mieszanych. Grupy te obejmują motyw, frazę czy zdanie muzyczne, a następnie powtarzają się identycznie lub z małymi odchyleniami. Na uwagę zasługują rytmy polonezowe kształtujące polską pieśń ludową, zwłaszcza regionu cieszyńskiego. Zauważa się również

wpływy jeszcze innych polskich form tanecznych, takich jak: chodzony, kujawiak, mazurek, oberek.

W materiale pieśniowym „Zarania Śląskiego” oprócz zapisu nutowego melodii znajdują się również — w kilkudziesięciu przykładach — opracowania tych pieśni w różnym układzie dla zespołów wokalnych. Prawie jedna trzecia tych utworów posiada opracowania dwu-, trzy- i czterogłosowe. Mieszczą się w nich układy na chóry mieszane i głosy równe. Harmonizacji tych melodii dokonali: Andrzej Hławiczka, Paweł Pustówka, Jan Stec, Oskar Zawisza i Jan Zientek. Opracowania te ograniczają się do najprostszych środków systemu dur-moll.

Tańce ludowe

Osobną grupę wśród utworów publikowanych w „Zaraniu” stanowią tańce ludowe, wśród których znalazły się tańce zabawowe, obrzędowo-zwyczajowe, zawodowe. Zamieszczono 14 pozycji. Tańce zapisane zostały jako melodie z tekstem słownym bez opisu tańca, melodie z opisem figur tanecznych bez tekstu słownego, melodie z tekstem i opisem tanecznym. Zapisu śląskich form tanecznych dokonali Jerzy Hadyna i Emeryk Chroboczek.

Artykuły

W „Zaraniu” ukazały się także różnorodne opracowania materiałów związanych z folklorem muzycznym na terenie Śląska. Niektóre z nich w całości poświęcone są tematyce folkloru muzycznego Śląska, natomiast inne obejmują różne zagadnienia, a przy okazji nawiązują do tematyki muzycznej. Artykuły te — autorstwa m.in. Karola Hławiczki, Ludwika Brożka, Piotra Świerca, Jadwigi Kucianki, Marii Suboczowej, Mieczysława Gładysza — można ująć w dwie grupy: przyczynki do dziejów historii badań oraz opracowania zagadnieniowe. Artykułów tych jest niewiele, pismo miało bowiem na celu raczej dokumentację, popularyzację i informację.

Wśród opracowań obejmujących zagadnienia związane z folklorem muzycznym poczesne miejsce zajmują artykuły o sylwetce i dorobku znanych działaczy ludowych, takich jak: Józef Lompa, Józef i Jan Londzinowie, Ks. Józef Londzin, Paweł Stalmach, Stanisław Wallis.

Recenzje

We wszystkich rocznikach „Zarania Śląskiego” zamieszczono ogółem tylko 15 recenzji związanych z folklorem muzycznym (3,5% ogólnej liczby recenzji). Recenzje te dotyczyły zbiorów pieśni, śpiewników oraz innych prac związanych z folklorem muzycznym. Recenzentami byli: Asanka-Japoł, Andrzej Wantuła, Jan Sławiczek, Jan Stanisław Bystroń, Józef Ligęza, Piotr Świerc.

Osobna grupa recenzji dotyczy zbiorów tańców, pieśni z bajkami i opowiadania, śpiewogry ludowej itp. Utwory te recenzowali Ernest Farnik, Jan Broda, Stanisław Wilczek i Józef Ligęza.

Informacje, noty

Różnego rodzaju sprawozdania i informacje związane ze sprawami muzycznymi zostały zamieszczone w kronice „Zarania Śląskiego”. Najczęściej dotyczą one ruchu muzycznego Śląska oraz szkolnictwa muzycznego. Przekazywano również informacje o zorganizowanych imprezach, ciekawostki itp.

Zakończenie

Pieśń ludowa odgrywała na Śląsku doniosłą rolę w umacnianiu odrębności narodowej, toteż zbieractwo folkloru urosło do rangi społecznego ruchu kulturalnego, wprzęgniętego w patriotyczną służbę. Potrzeby tego ruchu zaspokajało w dużej mierze czasopismo „Zaranie Śląskie”, które położyło wielkie zasługi nie tylko w inspirowaniu i popieraniu zbieractwa folkloru, lecz także publikowaniu współczesnych i starszych źródeł ludowych, w opiniodawstwie zbiorów, w kronikarskim informowaniu o sprawach folklorystycznych.

„Zaranie” jako organ Polskiego Towarzystwa Ludowego w Cieszynie miało charakter literacko-ludoznawczy. W pierwszym okresie istnienia pisma uprzywilejowane miejsce na jego łamach zajmował folklor, a szczególnie pieśni. W latach trzydziestych XX wieku „Zaranie” przekształciło się w kwartalnik regionalny o charakterze popularno-naukowym. Wtedy nastąpiło stopniowe ograniczanie liczby zamieszczanych materiałów folklorystycznych. Wiązało się to niewątpliwie ze zmianą wydawcy, którym stał się Śląski Instytut w Katowicach. Tematyka pisma została poszerzona o dalszą etnograficzną część Śląska. Pro-

blematyka folklorystyczna znalazła miejsce w kręgu działalności innych placówek naukowych. Od 1957 roku kwartalnik diametralnie zmienił swój charakter. Stał się pismem naukowym uwzględniającym potrzeby polskiej nauki na Śląsku.

Materiały

- BROŻEK L.: *Tradycje ludoznawcze na Śląsku Cieszyńskim*. „Zaranie Śląskie” 1959/1.
- BROŻEK L.: *Z dziejów „Zarania Śląskiego” (1907—1939)*. „Zaranie Śląskie” 1957/1—2.
- DANEL H.: *Folklor muzyczny w „Zaraniu Śląskim”*. „Rocznik Cieszyński”, T. 3: 1976.
- DANEL H.: *Pieśni ludowe w „Zaraniu Śląskim”*. „Kalendarz Beskidzki” 1975.
- GŁADYSZ M.: *Zarys organizacji i zakresu badań etnograficznych na Śląsku*. „Zaranie Śląskie” 1939/2—4.
- HESKA-KWAŚNIEWICZ K.M.: „Zaranie Śląskie” (1907—1939). *Zarys monograficzny*. [Praca doktorska, napisana pod kierunkiem prof. dr. Jana Zaremby. Katowice 1971. Maszynopis w Bibliotece Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach].
- HŁAWICZKA K.: *Melodie ludowe Śląska cieszyńskiego*. „Zaranie Śląskie” 1937/1.
- HŁAWICZKA K.: *Polonezy cieszyńskie*. „Zaranie Śląskie” 1961/1.
- KUCIANKA J.: *Śpiewnik na Górnym Śląsku*. „Zaranie Śląskie” 1965/3.
- MEYZA D.: „Zaranie Śląskie” R. 1: 1907/1908, R. 29: 1966. *Bibliografia zawartości*. „Zaranie Śląskie” 1967/2.
- PIGOŃ S.: *Dwie pieśni ludowe zapisane przez Wł. Wężyka na Górnym Śląsku*. „Zaranie Śląskie” 1938/5.
- PREJZNER T.: *Kilka nieznanych pieśni ludowych ze Śląska zapisanych przez Józefa Lompę*. „Zaranie Śląskie” 1935/1.
- SIMONIDES D.: *Śląska literatura ludowa na łamach „Zarania Śląskiego”*. „Zaranie Śląskie” 1967/2.
- SUBOCZOWA M.: *Źródła i stan badań etnograficznych na Śląsku do 1952 roku*. „Zaranie Śląskie” 1959/1.
- ŚWIERC P.: *Z badań nad śląską pieśnią ludową*. „Zaranie Śląskie” 1963/3.

HELENA DANEL-BOBRZYK

Musikfolklore in „Zaranie Śląskie“

Zusammenfassung

Dieser Artikel präsentiert die Musikfolklore in einen der vielen kulturellen Zeitschriften, die in Schlesien ershainen, im „Zaranie Śląskie“ und umfasst: Volksdichtungen in Liedern, in Chor — und Tanzbearbeitungen, in Volksspektalen im Thema: alte Sitten, Geschichte und Volksmusik, und auch Rezensionen über die Sänger. Im Artikel ist viel über Folklore aus den Zeiten, als „Za-

ranie Śląskie“ zum ersten Mal erschien 1907—1912 und 1929—1939, über Volkslieder, über ihre Sammler, über die Thematik der Volkslieder, Charakteristik der Melodien und auch über Volkstänze, Artikel, Rezensionen, Daten und andere Anmerkungen, die mit der Volksmusik verbunden sind.

HELENA DANIEL-BOBRZYK

Musical folklore in „Zaranie Śląskie”

S u m m a r y

The article considers the place of musical folklore in “Zaranie Śląskie”, one of numerous cultural magazines in Silesia. The issue of musical folklore dealt with in “Zaranie Śląskie” covers folk poetry included in songs, its chorus interpretations and dances often served with lyrics, folklore ritual performances, historical and problem-generated interpretations connected with musical folklore, as well as reviews of song books.

Folklore studies have been given a lot of attention in the first two periods (1907—1912 and 1929—1939) of the magazine and among materials and interpretations a special emphasis was put on folk songs. The very material includes collectors whose folk songs were placed in the magazine, the subject-matter of folk songs published in “Zaranie Śląskie”, a characteristic of the melody of the afore-mentioned, as well as folk dances, reviews, information and notes related to music phenomena.